

P. Ing. František Hylmar, SJ

Od Chanovského do současnosti Jaký je (vlastně) vnitřní svět jezuitů.

Jezuité v českých očích

Ještě v roce 1786, třináct let po zrušení jezuitského řádu, vydal František Martin Pelcl obsáhlý a pozitivně pojatý přehled učenců a spisovatelů Tovaryšstva Ježíšova působících v českých zemích nazvaný *Boehmische, Maehrische und Schlesische Gelehrte und Schriftsteller aus dem Orden der Jesuiten von Anfang der Gesellschaft bis auf gegenwaertige Zeit*. Nicméně v devatenáctém století došlo z nejrůznějších dobových důvodů, které vyžadují důkladnější studium, ke změně v náhledu na význam a působení jezuitů u nás. Dodnes v obecném povědomí průměrně vzdělaného českého člověka přetrvávají spíš záporné obrazy jezuitů, jimž se přičítá germanizace, násilná protireformace, ničení českých knih, naukové a společenské zpátečnictví atd. Starší generace má v paměti působivé epigramy Havlíčka Borovského, emotivní scény z Jiráska, případně metaforické Šotolovo Tovaryšstvo Ježíšovo z roku 1969. Jen kritičtější menšina zná fakta o jezuitském školství a o práci jezuitů na poli vzdělání, vědy a kultury a celkově na hluboké obnově společnosti v našich zemích po ničivé třicetileté válce a snad jen hrstka dokáže ve svých soudech o jezuitěch umně a jemně odlišit prvky všeobecně lidské a nadčasové od časově a společensky podmíněných. Oslovují ještě jezuitské misie, zvláště paraguajské redukce a hlavně od šedesátých let minulého století angažovanost jezuitů ve prospěch sociální spravedlnosti.

Mezi u nás známé jezuitu patří historické osobnosti jako zakladatel řádu sv. Ignác z Loyoly, misionář sv. František Xaverský, zakladatel pražské koleje sv. Petr Kanisius, který v roce 1556 přivedl do Prahy první dvanáctičlennou komunitu. V českých zemích jsou pozitivně vnímány např. postavy historika Bohuslava Balbína, básníka Bedřicha Bridela, lidového misionáře Albrechta Chanovského a přírodovědce Jiřího Josefa Kamela. Černou postavou našich dějin je Antonín Koniáš, ovšem bez důkladné znalosti všech nezkreslených fakt a souvislostí a nahrubo stylizovaný. V době zcela nedávné vešel do českého povědomí mnohých učený a přívětivý kardinál Tomáš Špidlík a od roku 2013 ruší jednodušnost potmělého obrazu jezuitů všeobecně s nadšením a nadějí přijímaný papež František. Jezuité různých historických období se navzájem jistě v mnohém liší, ani v jedné době zdaleka nejednají tak uniformně, jak si mnozí zjednodušeně představují.

Jezuitský řád existuje od čtyřicátých let 16. století, 21. dubna 1556 dorazilo prvních dvanáct jezuitů do Prahy, roku 1773 byl řád papežem zrušen a roku 1814 zase obnoven. Bylo náhodou, že právě po zrušení řádu vypukla francouzská revoluce a jeho obnovení bylo vnímáno jako podpora restauračních režimů? Jak si potom vysvětlit velikou angažovanost jezuitů od šedesátých let 20. století v hnutích za podporu demokracie a větší ekonomické a sociální spravedlnosti? Jezuité bývali a bývají vnímáni rozmanitě a často protikladně. V církvi i mimo ni mívali pověst papeženců, v posledních padesáti letech zase spíš protipapežských rebelů. Co mají Ignác, Xaverský a Kanisius společného s Balbínem a Koniášem, s kardinálem Špidlíkem, papežem Františkem a současnými asi

18 tisíci jezuitů ve světě i u nás? Že se jednotliví „synové svatého Ignáce“ navzájem musí velice lidsky lišit, je jasné. Je mezi nimi možné vystopovat jakýsi jednotící prvek? Odkud vyjít ve snaze aspoň se přiblížit k jádru věci a k nějakému pochopení komplexního fenoménu, jakým je Tovaryšstvo Ježíšovo?

Spiritualita jezuitů ve zkušenosti sv. Ignáce

Ve snaze odpovědět na položené otázky bude potřeba sestoupit do větších hloubek a nezůstat pouze na vnější úrovni společenského života. Základním východiskem je fakt, že jezuitský řád tvoří součást katolické církve a že jinak než v ní a s ní nemá smysl a nikdy by neexistoval. Jezuité jsou křesťané a římskými katolíci a to je jejich základní charakteristika. Dívají se na svět křesťanskými očima a žijí, resp. snaží se žít, podle křesťanských hodnot. Mají v sobě ovšem opravdu něco zvláštního, mají jakýsi svůj osobitý náhled na život a přístup k životu. Ten se nazývá jezuitská spiritualita. Spiritualita je dnes odborný termín s více významy. Pro naše účely řekněme jednoduše, že spiritualitou v obecném slova smyslu můžeme chápat zásadní zaměření lidského ducha, pojetí člověka a světa a přístup k nim, základní strukturu vnitřního lidského světa. Oblast spirituality, česky duchovnosti, obvykle pozitivisticky laděným badatelům uniká, leží za hranicemi jejich zorného pole, jež si svými ideologicky podmíněnými metodickými předpoklady dobrovolně a zbytečně zužují. Podle uvedené definice má každý člověk nějakou spiritualitu. Právě jezuitská spiritualita tvoří zásadní a nejhlubší rovinu společnou jezuitům od 16. století dodnes. Pokusíme se ji aspoň v základních rysech zachytit a popsat. Musíme začít Ignácem z Loyoly a jeho životem, protože to byl on, z jehož životní zkušenosti jezuitská spiritualita vyšla a na níž je možné ji srozumitelně popsat a pochopit. Ignác se narodil v roce 1491 v okamžiku, kdy se Evropanům náhle rozšířil „vnější“ svět, když v roce 1492, který je pokládán za začátek novověku, zahlédl Kolumbus poprvé břehy Ameriky. Na druhé straně neméně dobrodružné objevování vnitřního světa lidské subjektivity našlo v téže době výraz mimo jiné v reformačním hnutí a v pozdním humanismu. Mnohým se zdálo, že postupně odhalovaná autonomie lidských a pozemských hodnot začíná přebírat žezlo dosavadní Boží vlády nad světem.

Ignác stojící s dychtivou touhou po poznávání a dobývání na prahu zbrusu nové doby pochopil Boha nejen tradičně jako tvůrce a vymahatele věčných zákonů, ale také zcela moderně a nově jako citlivého průvodce každého jednotlivého člověka na jeho jedinečné osobní životní cestě, jako Boha, který ve světě činně působí a při tom bezvýhradně respektuje lidskou svobodu a s neuvěřitelnou trpělivostí a velkorysostí zve člověka ke svobodné tvůrčí spolupráci na svém díle. Stále větší a komplexnější svět a lidská svoboda v Ignácově pojetí nekonkurují Bohu a neohrožují jeho suverenitu. Svědčí naopak o pravé Boží velikosti a od člověka s rostoucí naléhavostí žádají, aby svou svobodu využíval zodpovědně jako spolutvůrce v Božích službách.

Bůh „je ten, který je“, jeho obraz v myslích a srdcích lidí je však pochopitelně proměnlivý. Každá historická epocha, každá společenská skupina a nakonec i každý jedinec potřebuje a tudíž podtrhuje jiné božské vlastnosti. Ignácovi byl v dětství výchovou vštípen obraz Boha především jako záštity existujícího společenského řádu. Dospělý Ignác pak při dlouhé rekonvalescenci po těžkém zranění v boji narazil na Boha ve svém nitru, na Boha jemného váňku, který člověka pevně vede i v bouřích způsobených „nepřítelem lidské přirozenosti“. Setkal se s takovým Bohem při uvažování nad četbou příběhů ze života Ježíše Krista a svatých. Odtud pocházejí první charakteristiky jezuitské

spirituality: pozorná a rozjímavá četba Bible a jiné povzbudivé duchovní literatury a vnímavost vůči vnitřním hnutím, v nichž lze rozeznat znamení blízkého Boha, který člověka vede. Lidská subjektivita není v této spiritualitě hroživou změtí neosobních sil, ale živým prostorem, v němž pozorná mysl a dobré srdce dokážou rozeznávat Boží vnuknutí od zmatečných nebo dokonce zlých pokušení.

Ignác byl svou přirozeností mužem činu, a tak se rozhodl žít ve službě Bohu, ovšem nejprve podle svých tehdy ještě příliš jednoduchých asketických představ. Musel se teprve prostřednictvím vnějších i vnitřních zkušeností postupně učit, že dobrá vůle nestačí, že pro poznání Boha je důležité co nejdůkladněji poznávat svět a že je útešné a prospěšné nesledovat sebelepší vlastní vůli, ale řídit se znameními vůle Boží. Prostředkem k tomu mu byla velice pozorná zpětná reflexe nad vším, co prožíval, a duchovní rozhovory. Ignác začal chápat život jako cestu, na níž ho skrze neustálý dialog vede dobrý Bůh zahrnující jej dobrými dary. Celý život se Ignác sám učil a učil druhé správně užívat vlastní svobody ke službě Bohu a člověku. Po jedné osobní krizi se také naučil přijímat Boží milosrdenství a odpuštění, a co je velmi důležité, začal vnímat životní omyly a pochybení pozitivně jako příležitosti k růstu a k přiblížení se Bohu. Rozjímání nad evangelií ho naučilo mít stále před očima Ježíše Krista jako člověka a od něj se učit v drobných i velkých věcech odpovídat na praktickou otázku co dělat a jak jednat k větší slávě Boží (*ad maiorem Dei gloriam*). To všechno předal svým pozdějším společníkům v nově vzniklém řádu, Tovaryšstvu Ježíšovu, to všechno spojuje jezuitu různých dob a charakterizuje jejich vnitřní svět.

Patří sem i další zásady, například hledání a nalézání Boha ve všech věcech, i v obyčejných, praktických a zdánlivě světských činnostech pro dobro druhých, nejen ve vnějších úkonech zbožnosti. Jezuitská spiritualita vnímá Boha jako namáhajícího se a pracujícího v náš prospěch a vybízí člověka k tomu, aby se nebál spolu s Kristem se také namáhat a neúnavně pracovat ke spáse bližních. V této perspektivě je možné a důležité být stále vděčný a umět se radovat z darů, kterých se nám od Boha neustále dostává. Celý svět je velkým Božím darem člověku a příležitostí k jeho tvůrčím projevům.

Klíčovým pojmem a prvkem jezuitské spirituality je vnímavá reflexe, zpětné zamýšlení se nad modlitbou a nad životem. Kdo se po modlitbě nezapomene na chvíli zamyslet a všimnout si a zaznamenat, co se v něm při modlitbě dělo a co mu to říká, co to znamená a kam jej to směřuje, vytěží z modlitby mnoho cenného. Obrazně řečeno posbírá její plody, nezapomene si vzít, co mu Bůh v modlitbě daroval, a tak poroste jeho důvěra k Bohu a radost z jeho vedení a neustálé posilující přítomnosti.

Každodenní nebo více či méně časté ohlédnutí se na uplynulé chvíle se tradičně nazývá exámen nebo zpytování. Většinou se bohužel zužuje na výčet vlastních chyb, což oslabuje jeho účinnost a omezuje jeho působení. V původním Ignácově exámenu zdaleka nejde jen o hříchy. Jde v něm hlavně o to, abychom vnímali, že a jak v našem životě působí Boží milost, a abychom za ni byli vděční, abychom si uvědomili, že a v jakých oblastech jsme slabí, a abychom prosili o Boží pomoc a abychom pozorovali, co se v našem životě v určitém časovém úseku dělo, jak v tom působil Bůh, jak jsme reagovali, co se v nás dělo, kam nás to vede, za čtvrté převzali za své myšlení a jednání zodpovědnost a s důvěrou přijímali odpuštění, možnost znovu začít a za páté do budoucna promýšleli a nacházeli možnosti nového smýšlení a jednání. Jezuitský exámen je nesmírně cennou příležitostí k neustálé průběžné komunikaci s Boží milostí a se sebou samým, se svými způsoby uvažování a jednání a k rozlišování nových a lepších cest a možností v harmonii s Božím vedením. Je to způsob modlitby,

nejdůležitější duchovní cvičení, které Ignác nikdy neradil vynechávat, návyk, kterým člověk činí zadost své nejdůležitější existenciální schopnosti – sebereflexi.

Ignác ve své knížce *Duchovní cvičení* uvádí nesmírně cenná pravidla k rozlišování vnitřních hnutí, ducha dobra a ducha zla, abychom mohli aktivně jít za tím dobrým a také aktivně čelit zlému, nepodléhat klamným radostem, které nevedou k dobru, ani se nenechat zneklidňovat či odradit nepříjemnostmi, které od dobra odvádějí. Jemné rozlišování učí vnímat duchovní útěchy, které provázejí cestu k dobru, a vyrovnávat se s neútěchami. Vnitřní hnutí chápe Ignác především duchovně, ale dnes víme, že mají i přirozenou psychosomatickou dimenzi. I na této rovině lze pravidla rozlišování s prospěchem využívat.

Tovaryšstvo Ježíšovo nebylo založeno, jak se často uvádí, *ad hoc* jako protiváha protestantské reformace. Ignác a jeho první společníci měli od počátku před očima vlastní pozitivní cíl: vnitřní reformu života věřících a církve podle vzoru evangelia a hlásání víry, k čemuž chtěli přispět osobním příkladem a usilovnou prací ku *prospěchu duší v křesťanském životě a učení a šíření víry*, jak stojí v prvním vyjádření způsobu života nově založeného Tovaryšstva z roku 1540. Zneklidňující skutečnost rozpadu jednoty římské církve však již o deset let později přispěla k výmluvné změně. Nová formulace účelu Tovaryšstva z roku 1550 zní: *k obraně a šíření víry a prospěchu duší v křesťanském životě a učení*.

Jedním z kamenů úrazu při chápání jezuitské spirituality bývá poslušnost, kterou jezuité slibují a která je jednou z charakteristických rysů jejich způsobu života a práce. Nejprve je třeba připomenout, že sliby chudoby, čistoty a poslušnosti skládají nejen jezuité, ale všechny řeholní osoby. Co se týká jezuitského řádu, jeho zakládající skupinu tvořili klerici připravující se na kněžskou službu, což znamená, že samozřejmě počítali se slibem čistoty, který je v římské církvi od kněží vyžadován. V době studií v Paříži roku 1534 složili první Ignácovi společníci soukromý slib chudoby, aby se více podobali Kristu, a rozhodli se také, že po vysvěcení na kněze odecestují do Jeruzaléma, kde chtěli apoštolsky působit, a v případě, že tam nebudou moci zůstat, že požádají papeže, aby jim určil místa jejich působení podle potřeb světové církve. Když později kvůli válkám do Jeruzaléma neodcestovali, nabídli se koncem roku 1538 do služeb Svatému otci, který je začal rozesílat na různá místa, což se stalo zárodkem pozdějšího slibu poslušnosti papeži ve věci misí. Teprve v roce 1539 došli ke společnému rozhodnutí slíbit „poslušnost jednomu z nich“ a tím položit základ nového řeholního řádu, který byl nakonec schválen následujícího roku 1540. Slib poslušnosti představenému řádu tedy fakticky přišel na řadu až jako poslední. S početným rozvojem a světovým rozšířením Tovaryšstva, které si podle přání svých zakladatelů mělo uchovat jednotu a akceschopnost díky centrálnímu řízení jedním generálním představeným, bylo pochopitelně nutné zdůraznit právě řádovou poslušnost. Všechny řádové sliby a zvláště poslušnost předpokládaly a dodnes předpokládají velkou vnitřní svobodu založenou na důvěře v Boží vedení i skrze člověka a vysoký stupeň osobní zralosti, která se nebojí vzdávat se ve věci poslání ke službě Kristu a církvi vlastní vůle. Při splnění těchto předpokladů slib poslušnosti nestojí v protikladu k základní svobodě lidské osoby, ale stává se naopak jejím náročným výrazem.

Zásady jezuitské spirituality

Hlavní zásady jezuitské spirituality lze s jistým zjednodušením shrnout do několika jaderných pojmů. Patří mezi ně, bez nároku, zejména následující:

přátelský vztah ke světu a důraz na poznávání světa – svět sice není cílem lidského života, ale je chápán jako Boží dar a místo Božího působení, jako jediná cesta k cíli člověka, totiž k naplnění života v Bohu; správné poznávání světa tudíž přispívá k poznávání Božích věcí a samotného Boha,
vděčnost – Bůh nám nabízí a dává víc, než jsme schopni přijímat, a vědomá vděčnost za to pomáhá vytvářet realisticky pozitivní postoj k životu,

život k Boží slávě – prostě formulovaným cílem života je snaha žít tak, aby z nás měl náš Tvůrce radost, abychom byli jeho chválou,

praktičnost – naplnění života je jezuitsky chápáno jako spolupráce s Kristem, který za nás dal život a dále působí v náš prospěch,

činnorodost – Bůh se pro nás namáhá a pracuje a my se snažíme jednat podobně a ptáme se, co a jak dělat k větší Boží slávě,

rozlišování – hodnocení a rozeznávání směru jednotlivých kroků životní cesty podle Božího vedení, patří sem i rozlišení životního povolání člověka,

rozlišování vnitřních hnutí – rozeznávání toho, kam nás vedou i velmi nenápadná a jemná vnitřní hnutí, spojené s aktivním postojem vůči nim, s vytvářením dobrých návyků a s odmítáním tendencí k nečinnosti, ke zmatku a ke zlu,

(sebe)reflexe – jezuitský exámen neboli zpytování, laskavé sledování z Boží perspektivy všeho, co se kolem nás a v nás děje, uvědomování si souvislostí a Božího vedení,

rozjímavá modlitba spojená s reflexí – vnímavé rozjímání biblických a jiných duchovních textů rozehrává v člověku rozmanitá vnitřní hnutí, která překvapujícím způsobem upozorňují na důležitá životní témata a na znamení Božího vedení,

umění duchovního rozhovoru a duchovní vedení – jak schopnost vyjadřovat svá vnitřní hnutí a hovořit o nich, tak i schopnost naslouchat druhým, pomáhat jim se ve vnitřních stavech orientovat a provázet je na jejich duchovní cestě patří k základním dovednostem a charizmatům v rámci jezuitské spirituality,

duchovní cvičení (exercicie) podle sv. Ignáce – uspořádaný soubor rozjímavých modliteb v tichu a samotě nad biblickými texty doplněný reflexí a duchovními rozhovory s tím, kdo cvičení dává, vede toho, kdo cvičení koná, k poznání Božího působení v jeho životě, k poznání a přijetí sebe, k poznání a přijetí stylu života Ježíše Krista a k dobrým životním volbám v Kristově duchu,

učení, růst, (sebe)výchova, (sebe)kritičnost a bytostná otevřenost vůči novému – to všechno odpovídá dynamickému pojetí Božího působení ve světě a lidského života a nachází výraz především v jezuitském apoštolátu duchovních cvičení a duchovního vedení, misí a vzdělávání a výchovy,

univerzalita – všeobecnost a celosvětovost pohledu na život a jeho problémy, ochota jít až na kraj světa, objevovat ještě nepoznané,

flexibilita – osobní přístup ke každému jednotlivci a schopnost chápat jedinečnost každé životní situace, pružnost ve volbě prostředků k dosažení cíle, což ovšem neznamená, že by „účel světil prostředky“.

Hlavní zásady jezuitské spirituality prokázaly během staletí neobyčejnou životnost, jsou otevřené na další rozvoj, odpovídají i nejnovějším výsledkům studia lidského myšlení a jednání a jsou s nimi

vzácně kompatibilní, což jen potvrzuje jejich důvěryhodnost. Postupem času se stále zřejměji ukazuje, že většina z nich odpovídá obecně platným zásadám rozvoje zralé a společensky zodpovědné lidské osobnosti. Většina z nich překračuje konfesní a náboženské hranice a staly se součástí pokladnice všeobecně platné lidské moudrosti. Ve druhé polovině dvacátého století, kdy o jezuitskou spiritualitu začaly projevovat živý zájem i osoby mimo jezuitský řád, dokonce nekatolíci a mnohdy i nekřesťané, se pro všeobecné prvky jezuitské spirituality, které překračují přece jen omezený rámec řádu, začíná používat pojmu ignaciánská spiritualita.

Vybraná literatura

- Ignác z Loyoly, Souborné dílo – Duchovní cvičení, Vlastní životopis, Duchovní deník. Refugium Velehrad–Roma 2005. *Pozn.: Existují i samostatná vydání těchto tří Ignácových děl.*
- Armbruster Ludvík, Na minutu s Ludvíkem Armbrusterem. O duchovní zralosti. Z promluv vybrala a sestavila Marie Rút Křížková. Karmelitánské nakladatelství 2008.
- Arrupe Pedro, Pokojně v protikladech. Soubor teologických reflexí generálního představeného jezuitů. Centrum Aletti 2002, Refugium Velehrad–Roma 2002. *Pozn.: V nakladatelství Refugium vyšla celá řada dalších publikací zejména klasických jezuitských autorů souvisejících s tématem jezuitské spirituality.*
- Augustyn Józef, Čtvrthodinka upřímnosti. Úvod do modlitby denního zpytování svědomí. Karmelitánské nakladatelství 2003.
- Augustyn Józef, Jak hledat a nalézat Boží vůli. Karmelitánské nakladatelství 1997.
- Augustyn Józef, Křivda, odpuštění smíření. Karmelitánské nakladatelství 2000.
- Augustyn Józef, Vedení Bohem. Praxe duchovního vedení. Karmelitánské nakladatelství 2002. *Pozn.: V Karmelitánském nakladatelství vyšla v letech 1998–2004 ucelená řada šesti publikací Józefa Augustyna k Duchovním cvičením svatého Ignáce.*
- Hevenesi Gabriel, Jiskry sv. Ignáce. Kartuziánské nakladatelství 2005.
- Lonsdale David, Oči k vidění, uši k slyšení. Úvod do ignaciánské spirituality. Karmelitánské nakladatelství 2003.
- Martin James, Jezuitský návod (takmer) na všetko. Spiritualita pre každodenný život. Dobrá kniha 2012.
- Maureder Josef, Porozumět Božímu volání. Různé aspekty rozlišování životní cesty člověka. Karmelitánské nakladatelství 2007.
- Maureder Josef, Zralost není luxus. Karmelitánské nakladatelství 2007.
- Mello Anthony de, Hledání Boha. Ignaciánská duchovní cvičení. Portál 2011.
- Mello Anthony de, Spojení s Bohem. Exerciční přednášky. Cesta 1999.
- Rahner Hugo, Ignác z Loyoly a dějinné pozadí jeho spirituality. Refugium Velehrad–Roma 2012.
- Rahner Karl, Má dnes Ignác z Loyoly ještě co říci? Refugium Velehrad–Roma 2007.
- Rahner Karl, Rozjímání podle Exercií sv. Ignáce. Refugium Velehrad–Roma 2001.
- Rupnik Marko, O duchovním otcovství a rozlišování. Refugium Velehrad–Roma 2001.
- Rupnik Marko, O duchovním rozlišování. Cesta ke zralosti. Refugium Velehrad–Roma 2002.
- Špidlík Tomáš, Vnitřně zakoušet. Eseje pro duchovní cvičení. Refugium Velehrad–Roma 2009. *Pozn. Ignaciánskou spiritualitou jsou prodchnuta i další Špidlíkova díla vydávaná nakladatelstvím Refugium.*
- Tetlow Joseph, O Duchovních cvičeních Ignáce z Loyoly s J. A. Tetlowem. Karmelitánské nakladatelství 2006.